

ZULFIKARPAŠIĆEV OSVRT O NEREALIZIRANOM HISTORIJSKOM SPORAZUMU

Nadežda Gaće: U jednoj tako složenoj i napetoj atmosferi u Bosni, Vi ste početkom maja došli na ideju da pokušate napraviti sporazum sa Srbima da biste predupredili sve ono što se posle u Bosni i dogodilo, upravo iz činjenice da ste jako dobro poznavali situaciju unutar Bosne, da ste znali da je narod uveliko naoružan, da ste se svi podelili između sebe i da više niko nikom ne veruje i da zapravo vlada strah, a od straha do otvorenog sukoba je mali korak.

Zulfikarpašić: Vidite, i dandanas čvrsto vjerujem i mislim da je taj sporazum bio, u tom momentu, jedina alternativa ludilu i zlu i onome putu koji je tako podmuklo, ali tako nepogrešivo išao ka nacionalnim i vjerskim sukobima u Bosni. Mislim da se u Bosni nikada ne smije igrati sa čašću i interesima svoga komšije. Ne smije se vrijeđati, ne smije se njegova situacija ismijavati niti zloupotrebjavati, to je jedan nepisani zakon u Bosni.

Drugi nepisani zakon jest: ne smije se udariti na vjeru drugoga.

To je usađeno u dubini duše i onih koji nisu duboki vjernici. U Bosni se ne podnosi kritika od inovjераца. Jedan musliman koji nije vjernik, koji je možda i ateista, uvrijedi se ako jedan katolik ili pravoslavac kritizira ili ismijava islam. Isti je takav slučaj s pravoslavljem, isto tako i s katoličanstvom. I s tim stvarima se u Bosni jednostavno ne igra.

Interesantno je da su sve nacionalne stranke jako inzistirale na čvrstoj povezanosti s vjerom. Bilo je za očekivati da će oni brižljivo njegovati vjersko osjećanje - dogodilo se suprotno. Stoga sam uvijek vrlo energično reagirao prema mojim Bošnjacima kad sam osjetio da se neki oлакho ili uvredljivo izražava o našim komšijama, Hrvatima, Srbima, odnosno katolicima i pravoslavicima. Osim toga, ja sam, kao liberal i kao čovjek odgojen u toj sredini, imao i simpatije prema komšijama, istinske simpatije, to neću da krijem.

Čim sam napravio sporazum, na nekoliko mjesta sam govorio da su Hrvati naši prirodni saveznici. Hrvati su manjina u Bosni. Oni su najugroženiji, najviše iseljavaju, najviše napuštaju zemlju, najbrže mijenjaju zanimanja, najviše se kreću prema Evropi i po prirodi stvari traže oslonac na Bošnjake. A onda postoji niz raznih historijskih momenata koji pokazuju da smo mi u izvjesnim periodima ostvarili saradnju i naklonost jednih prema drugima. A treće, ja ne znam u Evropi dva sličnija naroda po svome mentalitetu koji su se tako psihološki razdvojili jedan od drugoga, koji su zamrzili jedan drugog i koji ubijaju jedan drugoga, kao što su Srbi i Hrvati. To su dva agresivna balkanska nacionalizma, koji su bili stotinu godina jedan protiv drugoga. I ta, neću da kažem mržnja, ali ta odbojnost jednih prema drugima ima jako duboke, isprepletene i kompleksne razloge, od iracionalizma preko obične svakodnevne stvarnosti do fantazije.

Ne može se živjeti u jednoj višenacionalnoj i višekulturnoj zemlji, a da se jedna takva činjenica potcijeni. Smatrao sam da Hrvati mogu zauzeti konstruktivan stav prema Bosni, ako se budu osjećali sigurni u Bosni. Tim više što u nekim hrvatskim slabo naseljenim krajevima, kršnim krajevima, Hrvati imaju apsolutnu većinu i njima se lahko izdvojiti iz Bosne, naročito Zapadnoj Hercegovini.

Smatrao sam da naša naklonost treba da bude prema njima kao iskreni oslonac da se oni u Bosni ne osjećaju ugroženim. Smatrao sam da ćemo mi u budućem parlamentu često istupati zajedno, da imamo u njima saveznika, a i oni u nama. Sve to, ali da ne stvorimo jednu protusrpsku frontu. S obzirom na to da smo mi, uvjeren sam, bili u tome malo demokratičniji, malo popustljiviji, trudio sam se da Bošnjaci oblikuju taj odnos prema Srbima, da on ne pređe onu kritičnu granicu gdje se može drugoga povrijediti, stvoriti na drugoj strani osjećaj ugroženosti.

Nama nije opasno po naš opstanak da se Hrvati osjećaju ugroženim, iako nam nije politički oportuno i pametno. Ali životno nam je opasno da se Srbi osjećaju ugroženim i da Srbi smatraju

da s nama ne mogu živjeti.

Prema Hrvatima sam imao niz raznih naklonosti koje nisam krio. O tome sam govorio na zborovima. Imao sam kontakte s hrvatskim političkim strukturama i u Zagrebu i u Bosni. Moj odnos prema njima bio je vrlo iskren i vrlo srdačan. U isto vrijeme takve sam kontakte gajio s mnogo pažnje i prema Srbima i prema Beogradu, jer sam uvažavao činjenicu da mi živimo zajedno.

Problem Jugoslavije je bio problem zajedničkog života - zajednički život Srba i Hrvata, a kod nas u Bosni zajednički život Srba, Hrvata i Bošnjaka. Prema tome, mi smo morali biti za zajednički život, mi nismo imali druge alternative. Zato je moje čvrsto uvjerenje - ponavljao sam to stotinu puta- -ako se mi ovdje potučemo i ako se mi ovdje počnemo međusobno sukobljavati, to će biti strašan pokolj, ali mi ćemo jednoga dana, ono što nas ostane, onaj ostatak ostataka, morati sjesti zajedno pa opet razgovarati o tome kako zajednički živjeti. Nikada nisam vjerovao u to da se Bosna može podijeliti, da se Bosna može raskomadati i da se to može dogoditi s nekim sporazumom. Moram priznati da nisam očekivao ovolike zločine, da nisam očekivao ovako vehementne i duboke rane. Naročito nisam očekivao da će doći do čišćenja teritorija i protjerivanja Bošnjaka, uništenja historijskih spomenika, mada sam o svemu tome razmišljao i u svemu tome vidio opasnost i mogućnost da se tako nešto, možda u manjim mjerama, može dogoditi.

Kada se zaratilo u Hrvatskoj, hrvatska politika i hrvatski političari su na svaki način htjeli Bosnu uvući u taj sukob, da bi rasteretili svoju borbu sa Srbima, da bi našli jednoga saveznika. A politika, ne samo moja nego i Alije Izetbegovića, bila je da se Bosna ne uvuče u sukob Srba i Hrvata. Međutim, kad je do njega došlo, opasnost od uvlačenja Bosne u rat bila je vrlo evidentna i pred tim činjenicama se nisu smjele zatvarati oči. Ja sam rekao da smo mi to pokušali ublažiti i doći do nekog dijaloga. Međutim, ove tri političke stranke su ličile na slijepu i gluhe, zatvorene u jednom tamnom prostoru, gdje je svaki vikao jednu drugu molitvu, pričao drugu priču, a niko nikoga nije čuo niti je bio spreman slušati. I zaista sam vidio da je situacija dramatično opasna i da se u tome pravcu užurbano razvija. Nametalo se pitanje naoružanja, pitanje ugroženosti, mi smo čitavo vrijeme jedan drugoga uvje-ravali ko je više ugrožen. Srbi su se smatrali ugroženima, iznosili nekakve primjere koji su uglavnom bili isfabricirani. Međutim, to je irelevantno u političkim rasuđivanjima. Taj subjektivni osjećaj je jedan od dominantnih osjećaja, jer predstavlja bazu političkoga stava i pravca u kome se jedan kolektiv kreće.

Želim još jednom podvući: ja sam apsolutno po svom političkom uvjerenju, po nacionalnom osjećaju, po svim porivima moje aktivnosti i javnoga rada, bio za iznalaženje solucija zajedničkog života. Kada sam vidio da se mi nalazimo pred jednom neposrednom katastrofom

vodio sam razgovore i susretao se s Karadžićem, Koljevićem, Kljujićem, itd. Iz tih kontakata vidio sam kako namjere pojedinaca više nisu važne. Počelo je predbacivanje, uznemirenost i počeli su jedan drugome poturati neke stvari. Sjećam se da sam sreo Karadžića koji mi je konkretno rekao kako ima informacije da se dijeli oružje, na tim i tim mjestima, da postoje lageri. To po mojoj ocjeni tadašnje situacije i po mojim saznanjima nije bilo tačno, ali za mene je bilo važno da on ima takve informacije i da on vjeruje da je to tako?

Mi smo imali evidenciju da su se čitava srpska sela naoružavala, da je tu pomagala vojska, da je oružje dolazilo iz Srbije - sve su to bile činjenice.

E, vidite, jedna politika se sastoji u tome da ona zna izanalizirati situaciju, procijeniti je i onda nešto uraditi. Iz dokumenata koje sam dobio na uvid, telefonskih razgovora o kojima sam već govorio, saznao sam za naredjenja armiji za pripreme od strane Srbije, za vojne pokrete, odlazak tenkovskih jedinica na razne pozicije, kopanje rovova oko Sarajeva. Sve te stvari, koje su bile prikazane kao nužni manevri armije, ustvari su bile faktičke pripreme za razne akcije koje su pokazale da stvari idu ka sukobu. Opet ponavljam, moje je uvjerenje bilo da je to sukob između Bošnjaka i Srba. Ja sam onda razmišljao kako, i da li se to uopće može spriječiti.

Otišao sam Aliji Izetbegoviću, s njim razgovarao i otvoreno ga pitao je li on vidi da mi idemo ka jednom otvorenom sukobu sa Srbima. Rekao mi je da je toga svjestan. Pitao sam ga zatim da li ima garanciju od neke svjetske sile - mislio sam na Ujedinjene Nacije, NATO ili Arneriku - od nekoga ko je u stanju sprovesti garancije i onemogućiti sukobe. Pitao sam da li će nas neko braniti. On je rekao da takvih garancija nema. Pitao sam ga da li ima neki sporazum s Armijom, jer je pričao da ima dobre odnose s Kadijevićem, da li s Armijom ima kontakte, da li se s njima sastaje. I na to mi je pitanje negativno odgovorio kazavši kako s Armijom nema nekih konkretnih dogovora.

Đilas: Dao je tada jednu izjavu: "verujem generalima".

Zulfikarpašić: To je govorio, da vjerujemo Armiji, da ona neće dozvoliti sukobe. Upozorio sam ga na tu izjavu, a on mi je odgovorio da je to bolje nego četnici. Rekao sam: -U redu, ali mi idemo u sukob.

On je na to rekao: -Pa znaš li ti nešto, što ne uradiš?

Odgovorio sam: -A šta mogu da uradim?

Rekao je: Možeš da razgovaraš. Ja to ne smijem.

On je jednom prilikom dao onu poznatu izjavu da će se Jugoslavija organizirati na taj način što će se stvoriti jedna uža federacija između Srbije, Crne Gore, Bosne i Makedonije i jedna šira između ostalih zemalja. Reakcija je bila jako negativna, prije svega muslimanska, zatim reakcija njegove stranke i općenito u Bosni. Tako da je on to odmah javno porekao. Na ulicama su osvanuli natpisi da je on Srbin, da je srpski sluga, itd. SDA je tada mislila da je moja stranka organizirala tu kampanju protiv njega, a mi s tim nismo imali nikakve veze.

To je za mene bio jedan nepromišljen potez. On je Bosnu poklanjao Srbiji i Crnoj Gori, odvajajući se od svojih prirodnih saveznika Slovenije i Hrvatske, a ustvari nisu imali predstavu ni kakva će ta federacija biti, ni kakve će biti njene kompetencije. Tako se politika ne vodi. Ta politika je bila, i danas je to moje uvjerenje, s njegove strane bila pogrešna.

Nastavio je: -Vidiš kako je narod reagirao kad sam se htio približiti Srbima, i to neće proći. Ja sam mu na to kazao: -Pazi, šta misliš da ti i ja nešto zajedno poduzmemo. Sam je rekao da to onda ima šanse: -Ali ja ne mogu razgovarati sa Srbima, oni meni ne vjeruju.

On je toga bio svjestan. Rekao sam: -Dobro, ja ću razgovarati sa Srbima.

Smatram da mi moramo tražiti mnogo više nego jednu usku federaciju, da je najmanje što možemo tražiti jeste naš potpuno ravnopravan status vis-a-vis Srbije i Hrvatske.

U to je vrijeme Srbija već stvorila jednu strukturu koja je imala sve elemente samostalne države -imala je ministarstvo vanjskih poslova, njihova skupština je donosila zakone po pitanjima koja su bila u kompetenciji savezne vlade, po pitanjima carina, i niza drugih stvari. Na to sam upozorio Izetbegovića. Odgovorio je: -Teško vjerujem da bismo mi sada, u ovim okolnostima,

mogli uspjeti, ali ja te molim, pokušaj.

To je bilo naveče, sada se više ne sjećam tačnog datuma, ali znam da je bio 13. ili 14. juli 1991. Izašao sam iz njegove kancelarije, otišao kući i pozvao telefonom potpredsjednika Stranke, prof. Muhameda Filipovića, koji je bio poslanik MBO-a u parlamentu. Pozvao sam ga i ukratko mu objasnio situaciju. On je odmah zauzeo isti takav stav. Kazao sam mu:-Razgovarao sam s Alijom. On me je zamolio da pokušam nešto učiniti. Šta misliš da predložimo jedan, za Bosnu i Bošnjake, prihvatljiv sporazum?

Prvo, Bosna ravnopravna Srbiji i Hrvat-skoj, Bosna kao suverena isamostalna država, nedjeljiva, i bez nacionalnih kantona.

U to vrijeme Srbi su Bosnu već podijelili na kantone. Oni su imali ideju o ujedinjenju s Krajinom i ujedinjenju nekih krajeva s Crnom Gorom, tako da se Bosna rastoči. Filipović je na to rekao: -Ja smatram da bi to bilo nužno.

Rekao sam mu: -Molim te, hajde ti (jer on je ipak čitavo vrijeme živio u Sarajevu), telefoniraj Karadžiću i ugovori hitan sastanak s njim, Koljevićem i Krajišnikom.

Nakon jednoga sata on mi je telefonirao i rekao da je našao Karadžića i da ovaj putuje, te se s nama može vidjeti tek za tri dana. Rekao sam mu da je to kasno i da sve moramo riješiti odmah. Potom sam osobno telefonirao Karadžiću i kazao mu: -Pazite, mi se moramo odmah vidjeti, stvar je vrlo ozbiljna. On je rekao da je već zakazao neki sastanak i da mora ići. Rekao sam mu: -Mislim da ovo ima prednost, da je ovo neodgodivo. Kazao sam mu kako sam i ja sam imao niz zakazanih sastanaka i već sam uzeo kartu i dogovorio da otputujem u inostranstvo. Onda je on rekao:-Dobro, samo da najprije porazgovaram s Koljevićem i Krajišnikom. Za pola sata je telefonirao i kazao: -Dobro, mi ćemo vas sutra u pola osam ujutru čekati u predsjedništvu, u kancelariji Nikole Koljevića.

Pošao sam s Filipovićem. Rekao sam kako smatram da bisno trebali s njima otvoreno razgovarati, da mi moramo reći zaista ono što mislimo, da je ovo historijski trenutak, to više što Alija Izetbegović i SDA stoje iza toga, što nas je on zamolio da to uradimo.

Rekao sam Filipoviću: - Molim te, dok budeš iznosio svoje mišljenje drži se dogovora, tako da nebi došlo do nekih nesporazuma između nas.

Kad smo ušli u Koljevićevu kancelariju, tamo su sjedili Krajišnik i Koljević. Bili su malo nervozni, tako su se nekako i ponašali, ali su bili vrlo uljudni. Upitali smo se za zdravlje, a uto je došao i Karadžić, i on nam malo po crnogorski kaže:-S kakvim dobrom ste došli? Rekao sam mu: -Odlučili smo da s vama otvoreno razgovaramo, da vam damo jedan prijedlog. Mi ćemo vam reći naše limite preko kojih ni u kom slučaju ne možemo prijeći, i kad ih prodiskutiramo rastaćemo se kao prijatelji ili kao protivnici. O svakoj stvari u kojoj se može popustiti mi smo spremni razgovarati, ali vam želimo iznijeti neke stvari koje mi ne možemo prihvatiti, a vi iznesite stvari koje vi niste spremni akceptirati. Prije nego što počnemo, htio bih vam postaviti nekoliko pitanja: jeste li vi svjesni da se mi nalazimo pred jednim ratom i sukobom?

Oni na to nekako uglas rekoše: -Jesmo.

-Jeste li vi svjesni da je riječ o sukobu između Bošnjaka i Srba?

Kažu: -Jeste brate, ali sve što predložite, to je protiv nas.

-Je li vama jasno - nastavio sam -da je krajnje vrijeme, da je pet minuta prije dvanaest?

Na to Koljević kaže: -Ja mislim da je pet minuta poslije dvanaest.

Prvo sam iznio stvari koje mi ne možemo prihvatiti. Rekao sam da imamo informacije o onim stvarima koje sam dobio na uvid, a to su njihovi razgovori s Miloševićem. Ukratko, svaka stvar koju sam iznio bila je izvađena iz tih dokaza.

Rekao sam: -Slušajte, mi ne možemo prihvatiti podjelu Bosne, neke regione, ne možemo prihvatiti ulogu Bosne koja bi bila manja od ostalih republika. Mi vam nudimo sporazum i želimo zajednički život u zajedničkoj zemlji sa Crnom Gorom, sa Srbijom, sa Hrvatskom, sa svih šest

postojećih republika. Mi ćemo biti zagovarači toga, i ako neko neće da živi zajedno s nama, naći će se način na koji treba provesti odcjepljenje.

Mi smo iznijeli koji su to naši principi i onda se razvila diskusija. Krajišnik je rekao da je kasno, da on pozdravlja ovo približavanje, ali da se oni ne mogu odreći regija, jer je to već otišlo vrlo daleko.

Na to sam kratko rekao: -Onda mi nemamo o čemu razgovarati, mi na tome insistiramo. Svaka podjela na regije, jeste rađanje sukoba, a to se ne može dogoditi mirnim putem i ne može da se dogodi a da se ne stvore neprijateljstva. Mi smo došli napraviti jedan historijski sporazum kako bi se ti sukobi izbjegli.

U svome uvodu, to moram napomenuti, rekao sam da je po mome mišljenju između nas situacija jasna, nema sela koje je sporno u Bosni, zna se šta je srpsko, šta je bošnjačko, šta je hrvatsko, da su ti naši sukobi više iracionalnog nego stvarnog karaktera. Mi smo propustili priliku da se razjasnimo odlaskom Austrije, odnosno padom Turske, stvaranjem prve Jugoslavije i ovu priliku sada ne smijemo propustiti. Moramo ove stvari raščistiti, zavrnuti rukave i raditi zajednički na stvaranju Bosne prihvatljive za sve!

Onda su oni spomenuli Hrvatsku krajinu i da su već u pregovorima s Hrvatima.

Odgovorio sam na to da je isti takav slučaj sa Sandžakom. Rekao sam: -Sandžak je dio Bosne, u Sandžaku žive Bošnjaci, ali mi ne postavljamo pitanje granica. Ništa se Bosni i Hercegovini ne može dati, ali joj se ne može ni oduzeti. Prije nego što sam izložio ove detalje, rekao sam:-Molim vas, sve ovo što govorimo važi za Bošnjake i za Srbe, ali i za Hrvate, kao da su i oni ovdje prisutni. Oni su državotvorni narod u Bosni.

Moram priznati da oni ni jednoga momenta nisu oklijevali da kažu: -Normalno, mi ovdje smatramo da se Hrvati, kao državotvorni narod u BiH ničim ne mogu dovesti u pitanje.

Iz te naše diskusije je izišlo da se Koljević i Karadžić slažu s odgađanjem stvaranja regija i da prihvataju naš stav da mi drukčije ne možemo nego da ostanemo zajednička država, Bosna i

Hercegovina. Mi smo insistirali da i oni priznaju kako je Bosna samostalna i suverena država. Rekli su da to mogu priznati samo ako ona ostane u jugoslavenskoj zajednici.

Mi smo ponovili kako smatramo da Bosna mora biti ravnopravna Hrvatskoj i Srbiji i da mi polazimo od zajednice šest ravnopravnih republika. Neko je na sastanku rekao - sa srpske strane - da se može dopustiti odvajanje Zapadne Hercegovine. Odbio sam to s obrazloženjem da mi moramo stati na stanovište da se granice Bosne i Hercegovine ne mogu promijeniti, i da moramo biti spremni boriti se za te granice. Obrazlagao sam to riječima: -Hoćete li Krajinu, mi hoćemo Sandžak! Međutim, nemojte da kompliciramo stvari, vi ćete riješiti pitanje Krajine u pregovorima između Srbije i Hrvatske, a možda u pregovorima između nas sviju.

Na to su oni rekli, potvrdivši tako moja saznanja, da pripremaju ujedinjenje i pripajanje hrvatske krajine Bosni. Odmah sam ustao protiv toga i rekao kako to ne dolazi u obzir.

Vidjelo se da su oni na umu imali Veliku Srbiju, ali su to krili. Međutim, ja sam nastavio: -Pazite molim vas, što se tiče jezika, za nas je ovo bošnjački jezik. Mi ni u kojem slučaju ne želimo po prijašnjim hegemonističkim i veliko srpskim i velikohrvatskim uticajima i propisima tolerirati da taj jezik bude srpskohrvatski. Vi ga možete zvati srpskim jezikom, ali za nas je to bošnjački jezik.

Za Srbe nije bilo sporno da ćemo mi učiniti sve da svoje nacionalne osjećaje artikuliramo kroz bošnjaštvo. Da li Koljević ili Krajišnik, ne sjećam se tačno, inzistirao je poslije našeg sastanka da moramo biti veoma pažljivi kako ćemo javnosti saopćiti elemente iz našeg dogovora. Rekao je kako moramo paziti na naše pristalice: -Ovo ne smije izgledati kao neka kapitulacija jednih prema drugima.

Onda sam predložio da se uz sporazum napravi i jedan protokol, da se taj protokol ne objavi, ali da se u njemu jasno kaže kako se hrvatska krajina ne može pripojiti Bosni i da smo se, pored niza ostalih stvari, složili da je za nas jezik bošnjački. Tražio sam, dakle, da se naprave dva dokumenta -jedan koji će biti objavljen i koji se sastoji od principa: samostalna Bosna, zajednički život, zajednica naroda, i jedan za internu upotrebu, ali pravno jasan i obavezujući.

Oni su se složili. Odmah sam postavio pitanje Miloševićevog stava, jer sam znao njihovu povezanost s Miloševićem. Rekao sam: -Želim da se odmah vidim s Miloševićem i s njim

raspravim ovu stvar.

Karadžić je ustao i telefonirao Miloševiću, kome je rekao da smo upravo kod njih i da smo im predložili jedan historijski sporazum; i kazao mu je te tri tačke: -Mi smo mišljenja da je to dobro i da o tome treba razmisliti.

Onda se okrenuo meni i rekao: -Milošević vas čeka kad god želite doći, ako hoćete sutra.

Onda je bilo govora da li da odmah idem avionom. Ja sam rekao da ću ići sutra. Odmah su se ponudili, počeli da pričaju, stvorila se atmosfera, ne bih rekao prijateljska, ali napetost je popustila. Najedanput je stvorena ljudska atmosfera između nas, onda su počeli govoriti kakve su imali poteškoće ili ih još imaju. Pitali su me da li Alija Izetbegović zna za ovu posjetu. Rekao sam da govorim i u Izetbegovićevo ime. Pozvao sam ih da odemo Izetbegoviću, da on to potvrdi, jer smo bili u zgradi predsjedništva, a njegova kancelarija nalazila se odmah tu, pored nas. Telefonirao sam Aliji i on nas je pozvao. Odmah smo otišli u njegovu kancelariju. Iznio sam mu ukratko o čemu smo se sporazumili. On se sa svim složio i zatražio da Koljević i Filipović "stave sve na papir". Rekao je da sutradan odlazi u Ameriku i da će po povratku iz Amerike to potpisati. Između njih je odnos bio za mene vrlo neugodan i čudnovat. Kad je on naglas rekao da će taj sporazum potpisati kad dođe iz Amerike, meni se obratio Koljević i rekao: -On će nas slagati.

Meni je bilo vrlo čudnovato da on jednom svome kolegi, predsjedniku Republike, naglas kaže da laže i da će nas prevariti.

Pošto sam vodio tu konferenciju uzeo sam riječ, kao predsjedavajući:-Molim Vas Nikola, kako možete tako govoriti? Znajući da Alija ima običaj mijenjati svoje mišljenje, ipak sam mislio da to neće uraditi u ovom historijskom momentu, jer me je upravo on zamolio da pregovaram-da ne dolazi u obzir da će on izmijeniti svoje stanovište.

Potom je došlo do svađe oko tog putovanja. Koljević mu je rekao da je on, a ne Izetbegović, zadužen u predsjedništvu za spoljnu politiku: -Kako ti ideš u Ameriku, a ja ne znam ni zašto ti ideš, ni s kim ćeš se sastajati?

I onda su počele svađe. Ja sam ih prekinuo i rekao: -Pazite, ovo je tako važno i molim vas, vi te vaše međusobne obračune raspravite nekom drugom prilikom. Ovo je sada suviše ozbiljna stvar.

Rastali smo se s tim da se Izetbegović sasvim složio s onim što smo ugovorili sa srpskom stranom. To večer Koljević je imao nastup na televiziji s Dubravkom Kenić. Tom je prilikom spomenuo sporazum, tako što je rekao: -Ja sam danas telefonirao svojoj ženi i prvi put poslije nekoliko mjeseci idem mirne savjesti, jer smo učinili jedno veliko djelo. Rekao je da se sastao s muslimanskim prvacima -" ... s kojima smo napravili jedan sporazum koji će na najbolji način riješiti pitanje Bosne. Mi više nismo u opasnosti da se pobijemo s našim komšijama".

To je u Bosni odjeknulo. Svi su pitali koji su to bosanski prvaci koji su kod njih bili. Razvila se diskusija i sutradan se već pričalo da je stvoren sporazum, da su ga napravili Zulfikarpašić i Karadžić, odnosno Srbi i Muslimani. Kad se Izetbegović vratio iz Amerike, novinari su ga već na aerodromu pitali: -Da li znate za sporazum?

On je otvoreno rekao: -Jeste, MBO i Zulfikarpašić pregovaraju i u moje ime. To je sve u dogovoru s nama.

Prije nego što sam došao Miloševiću, već sam u nizu raznih intervjuja iznio izrazito kritičko gledište prema njemu. U jednom sam intervjuu rekao da je on nepouzdana osoba kao partner, osuđivao sam njegovu velikosrpsku politiku, njegovu tendenciju da se Bosna podijeli, itd.

On je mene ipak primio vrlo susretljivo, prijateljski i rekao da o meni zna sve, pratio je moj dolazak u zornju. Ostali smo u razgovoru jedno dva sata, u četiri oka. Rekao sam mu da su se naši partneri u Bosni: Koljević, Karadžić i Krajišnik nekako malo kolebali po pitanju regija. On je rekao da su oni te regije izmislili protiv nas: -Sad kada pravimo sporazum, to je bespredmetno diskutirati, nikakvih regija nema u Bosni i Hercegovini.

Milošević je bio jako iznenađen da mi nudimo sporazum. Znao je da mi to ne radimo pod pritiskom. Govorio mi je odmah o viziji naše privrede, kako ćemo zajednički moći raditi. Milošević je čak predložio da predsjednike u novom zajedničkom državnom ustrojstvu uzimamo po abecedi: Bosna, pa Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, pa Srbija.

-Mi smo, kazao je, Srbija, svakako posljednji. Neka predsjedništvo republike počne po abecedi, evo neka prvi bude Bošnjak, dat ćemo mu kompetencije da bude komandant vojske, najveće kompetencije imat će taj predsjednik.

Ja sam onda pokrenuo pitanje Sandžaka, na što mi je Milošević odgovorio da ćemo mi u budućnosti zajednički rješavati problem Sandžaka, ali da odmah pristaje na kulturnu i administrativnu autonomiju.

Rekao sam da je nama vrlo nezgodno da se svađamo, ali da se prave represije, da se vodi rat s Hrvatskom, da Srbija stvara vrlo konfliktnu situaciju prema Albancima.

On je rekao: -Molim vas, pregovarajte vi s Hrvatima, budite naši posrednici, mi smo spremni da taj rat likvidiramo. Mi ne možemo dozvoliti da se Srbima u Hrvatskoj događaju stvari koje i vi vidite, ali smo spremni na jedno rješenje koje je u zajedničkom interesu. Evo, vi možete kao MBO i vi lično, kao Zulfikarpašić, i Izetbegović ako hoće, da budete posrednici. Što se tiče Albanaca, ja vam mogu garantirati da ćemo napraviti jednu komisiju i odmah je poslati, u sporazumu s vama, da nađemo nekakvo ljudsko rješenje i sa Albancima.

Rekao sam mu: -Mi smo Bošnjaci-muslimani, oni su muslimani, mi smo tu religijski vezani, i nećemo da vi vodite jednu ovako repre-sivnu politiku prema njima.

Onda sam iznio sve što izaziva konflikte, nesporazume između nas, rekaosam da je Bosna poluokupiranao.

On je na to kazao da od sada vodimo zajedničku politiku: -Vi hoćete s nama otvoreno, i ja ću vama sve otvoreno da kažem za sve komandante korpusa u Banja Luci, Mostaru, Sarajevu, Tuzli, itd. Evo, postaviti ćemo Muslimane, i tu uopšte nema problema, budite uvjereni. Vi rješavajte probleme Bosne na način koji vi smatrate najboljim. Mi vam u tome želimo samo pomoći. Vi hoćete ove strukture, mi pristajemo. Mi nećemo da budemo zapostavljeni u Bosni i Hercegovini, ali hoćemo da vi u njoj budete ravnopravni, o tome nema diskusije

Milošević nije odbio nijednu stvar koju sam kao problem postavio. U tolikoj je mjeri bio oduševljen činjenicom da sada, kada on pred očima Evrope vodi rat protiv Hrvatske, dolazi jedan narod koji mu nudi sporazum. Nije krio da u tome gleda nešto vrlo pozitivno. Govorio je: -Vidite, mi smo katastrofu spriječili, a vi ste pokazali nama da treba tražiti puteve da se na miran način rješavaju problemi u Jugoslaviji.

Bio je malo nestrpljiv u vezi kako i kada treba potpisati sporazum. Tražio je da se to nepotrebno ne odlaže. Pitao je možemo li sporazum potpisati u Sarajevu. Rekao sam kako se o tome treba dogovoriti s Alijom Izetbegovićem, po njegovom povratku iz Amerike.

Ja sve znam o Miloševiću, i znam šta misli srpska opozicija, ali moram kazati da se on pokazao dorastao ovom historijskom trenutku i da je bio spreman na sve konkretne mjere koje će atmosferu napetosti potpuno izmijeniti.

Rekao mi je: -Vi smatrajte da sada svako pitanje možemo riješiti zajednički.

Kad sam iz Beograda telefonski razgovarao s Filipovićem o svom razgovoru s Miloševićem, nisam znao da je taj telefonski razgovor prisluškivalo Ministarstvo unutrašnjih poslova i da je to Izetbegoviću odmah javljeno, pa je SDA odmah javno postavila zahtjev da se imenuju Muslimani za vojne komandante u Bosni.

Nadežda Gaće: Da li danas, sa trogodišnje distance, možete da prepoznate neke racionalne razloge zbog kojih je Alija Izetbegović odbio Vašu inicijativu da se potpiše "Istorijski sporazum sa Srbima", koji bi najverovatnije spasao Bosnu od rata ili Vam se čini da su po sredi njegove pogrešne procene ili, čak, lična sujeta i animozitet koji je mogao imati prema Vama kao začetniku te ideje?

Zulfikarpašić: Kad se Izetbegović vratio iz Amerike, s njim sam se opet susreo i insistirao sam da on ide na pregovore s Miloševićem, koji ga je pozvao. Pošto smo zajedno započeli htio sam da zajedno i jednako u tome sudjelujemo do kraja. I on je otišao na razgovor s Miloševićem. Kad se vratio rekao mi je na telefonu da mu Milošević ništa novo nije kazao: -On je sve to meni već i prije obećavao, s nekim malim razlikama. Rekao mi je da ima nekih stvari koje ne možemo tako lahko primiti -"trebamo se vidjeti da to raspravimo".

Te večeri sam imao nastup na televiziji s gospođom Kenić, pa mu rekoh da se te večeri ne mogu vidjeti s njim. On onda kaže: -Adile, hajde onda da se vidimo sutra ujutru u mojoj kancelariji, pa da definitivno napravimo zajednički stav. Možemo mi još jedanput otići zajedno Miloševiću. Bio sam malo razočaran što on kaže da još ima problema koje treba prodiskutirati, da ne treba pre nagliti. Rekao sam mu: -Alija, molim te, ovdje je pitanje sudbine bošnjačkog naroda, sudbine Bosne i Hercegovine, mi ne smijemo ovu nit prekinuti.

A već se u Sarajevu pojavilo previše mojih intervjuja, previše je na mene štampa navalila, ljudi su me upozorili da je SDA vrlo nervozna zbog toga što mene meću u prvi red umjesto Aliju, pa sam mu rekao: -Pazi Alija, ne bih htio tebi ovdje oduzimati kompetencije, ti si onaj koji treba da potpiše. Uopće nisam zainteresiran da potpišem taj ugovor, ti to potpisuješ kao predsjednik Republike.

On mi kaže: -Ne! Treba da potpišeš i Ti!

A ja nato: -Alija, ne samo da ne insistiram na tome, ja sam spreman otići iz Bosne, vratiti se u Švicarsku, ako ti misliš da to na bilo koji način umanjuje tvoj značaj. Nisam zainteresiran niti da budem predsjednik te republike, zajedničke države, niti sam zainteresiran da budem neki funkcioner u Bosni. Ja sam zainteresiran da do toga sporazuma dođe, jer vidim da je to jedini put, i odmah ti sada izražavam svoju spremnost da se povučem iz ovoga i da ti dalje nastaviš.

Kaže: -Ni govora, šta pričaš ... !

Taj je sporazum bio primljen vrlo pozitivno kod javnosti. Bio je to sporazum pokrenut na vrijeme, nije palo ni kapi krvi između nas. Još uvijek nije u Bosni bilo ni jednog ozbiljnijeg ekscesa. Proces demokratizacije bio je na samom početku, a tako je bilo i u cijeloj zemlji. Još su se vidjele mogućnosti rješenja našega problema. Mogućnost prekida rata u Hrvatskoj bila je u interesu i Srbije i Hrvatske. Proteklo vrijeme je pokazalo da tu nema pobjednika, kao ni mogućnosti da se to završi kapitulacijom samo jedne strane. Imao sam osjećaj da bi Makedonija u tom momentu prihvatila jednu takvu soluciju kakvu je nudio sporazum, te bi nam se priključila. Uvjeren sam da bi ovaj sporazum, koji je nažalost odbijen, zaista otvorio proces dogovaranja između Hrvata i Srba. Poslije se pokazalo da je sporazum između Hrvata i Srba zaista moguć. To, na kraju krajeva, danas rade isti ljudi, Tuđman i Milošević. Svaki razgovor o okončanju rata, po mojoj ocjeni, tada je morao biti produžen u jedno raščišćavanje

srpsko-hrvatskih problema.

Meni je u tome momentu lebdilo pred očima kao rješenje jedna konfederacija ili savez država, koji bi imao svoju zajedničku valutu, zajedničke financije, pa možda i različite valute, ali koje bi imale konvertibilni kurs; savez, koji bi imao svoje vlastite vojske, a zajedničke neke specijalne jedinice vis-a-vis inostranstva, gdje bi bila očuvana mogućnost slobodnog protoka roba i ljudi na tome području. Da se ne komadamo, da ne stvaramo neprijateljske blokove, sve je to po mome uvjerenju bilo još moguće. Ovaj rat koji je izbio samo je pokazao, počevši od stavova Slovenije, da se Jugoslavija silom ne može održati, a da se isto tako bez sile ne može uništiti, pa sam vjerovao da će put razgovora otvoriti niz mogućnosti i rješenja koja će odgovarati interesima pojedinih naroda i koji će, ipak, omogućiti da se proces demokratizacije ubrza na miran način, bilo van, bilo unutar Jugoslavije. Njegovo odbijanje bilo je u tolikoj mjeri protiv interesa Bošnjaka i Bosne, da meni ni danas nije jasno zašto je to učinio -zašto je pogazio riječ i odustao. On je morao znati šta to za Bošnjake znači. Ali eto, dogodilo se, i sad se o tome može samo sa žalošću nagađati.

Nadežda Gaće: Istine radi, iz Vaše stranke su dolazili nejasni signali, poput onoga da Vi zamrzavate sporazum. O čemu je tu riječ?

Zulfikarpašić: Interesantno je da srpska strana, i onda kad je Izetbegović odustao, nije još odustala od sporazuma, nego je nastavila meni predlagati da posjećujemo zajednički neka mjesta u Bosni. Oni su priredili veliki zbor u Trebinju, na koji je došlo više hiljada Muslimana, ali i preko trideset pet hiljada Srba i Crnogoraca. Bio je to veliki narodni zbor i veselje, s muzikom, plesom. Prvo smo imali jednu užu konferenciju predstavnika SDS-a i održali konferenciju za novinare, zatim smo na fudbalskom stadionu u Trebinju održali konferenciju, koja je -kako mi reče jedan profesor Univerziteta, rodnom iz Trebinja - privukla više svijeta nego što bi se skupilo prilikom Dučićevih dana poezije ili na osnivačkoj skupštini SDS-a. To je bio najveći

zbor što ga je Trebinje ikada vidjelo. Na tome zboru sam ja govorio. Ugovorili smo da napravimo niz sličnih zajedničkih zborova. Tu su neke muslimanske grupe djevojaka pjevale sevdalinke, nastupili su narodni pjevači, pa orkestar. Bio je to susret Srba i Bošnjaka koji je nevjerovatno uspio. Onda smo održali vrlo interesantan zajednički zbor u Zvorniku, na kojem je bilo više hiljada ljudi, mnogo, mnogo više nego kad smo mi pravili osnivačku skupštinu, ili kad su Srbi pravili osnivačku skupštinu za svoju stranku.

Govorio je, osim mene, i Burek, potpredsjednik Liberalne bošnjačke organizacije, onda Mujo

Kafedžić, pukovnik i potpredsjednik MBO-a i niz raznih ljudi. Bio je tu i Himzo Tulić, inženjer i predsjednik MBO-a za Zvornik. Taj je zbor bio vrlo značajan po tome što je glavni predstavnik Srba Karadžić rekao da je Velika Srbija jedan fini san, ali koji se ne može ostvariti u Bosni, da Srbi to treba da znaju, da je stvarni život nešto drugačiji od takvih ciljeva. Prilično je razumno zatim govorio kako u onim dijelovima Bosne, gdje Srbi i Bošnjaci žive zajedno, u polovini općina većinu imaju Bošnjaci, a u drugoj polovini je imaju Srbi, da ondje gdje su Srbi većina trebaju da se Muslimani štite, a gdje su u većini Muslimani, treba i oni da štite Srbe, i da je jedina perspektiva u zajedničkom životu. I danas, kada neko od posjetilaca Instituta pogleda video snimku tog skupa, kaže da je nevjerovatno dokle su ustvari Srbi bili pristali na taj sporazum i odrekli se ideje Velike Srbije za volju jednoga sporazuma s Bošnjacima.

Onda sam oputovao u Zürich i dogodilo se da je potpredsjednik moje stranke, Muhamed Filipović, izjavio na konferenciji za štampu da se sporazum zaleđuje - upravo je tu riječ "zaleđiti" upotrijebio - da bi se dala šansa SDA da pregovara sa Srbima. Mi smo bili počeli taj sporazum sa SDA, na koji je ona pristala, i ta izjava o zaleđivanju stvar je krivo prikazala. U vezi s time odmah su me kontaktirali iz Beograda. Dao sam za TV -dnevnik jednu izjavu uživo, rekavši da mi stojimo na poziciji sporazuma. Zvao sam Sarajevo i rekao Filipoviću da se sporazum nikako ne smije dovoditi u pitanje. Onda je SDA zaista nastavila te pregovore, ali su oni poprimili sasvim drugi značaj. Za Srbe su očividno bili neinteresantni, jer su oni opet pali u psihozu nepovjerenja jednih prema drugima, natrag u onu predsporazumsku konfliktnu atmosferu. Sporazum su osudili mnogi hrvatski intelektualci, i ja sam im to pokušavao objasniti kad su me posjećivali. Ali oni su smatrali da Bošnjaci ni u kojem slučaju ne bi trebalo da idu zajedno sa Srbima. Očividno je tu bio na djelu pomalo i strah za vlastiti položaj, iako sam ja u to vrijeme sve njih uvjeravao da tu nema ništa loše za Hrvate i Hrvatsku, niti ćemo mi to dopustiti.

Nadežda Gaće: Kada već govorimo o tome da je nekadašnji potpredsjednik Vaše stranke, gospodin Filipović, doveo do konfuzije u javnosti izjavom o zamrzavanju sporazuma, možda bi se trebali podsetiti da je upravo on, u to vreme, bio miljenik beogradske štampe, gostovao na televiziji, dao niz intervjuova u kojima je zagovarao sporazum, hvalio Slobodana Miloševića i svijuu uveravao da je Bosna tim sporazumom izbegla rat koji je kucao na njena vrata. Delovao je kao da je potpuno predan ovoj ideji, doduše, deo muslimanske inteligencije u Sarajevu, upozoravao je na njegovu prevrtljivost i izražavao veliku rezervu prema onome što gospodin Filipović zagovara. Vladalo je mišljenje da je on čovek koji lako menja partije i uverenja, a da to sve radi iz ličnih interesa. Danas se Filipović odriče sporazuma, govori kako u njega nikada nije verovao, kao i da je upozoravao da taj sporazum neće ništa dobro doneti muslimanskom narodu. Postao je i ambasador u Švicarskoj, centru pregovora o Bosni. Kakve usluge je učinio za SDA da bi dobio ovako poverenje?

Znate li šta je o njemu napisao filozof i književnik Esad Ćimić u knjizi "Politika kao sudbina", pričavajući mišljenje filozofa Vanje Sutlića, Filipovićevog prijatelja i profesora kod kojega je

doktorirao? Sutlić je o njemu rekao kako je reč o hereditarno opterećenoj osobi, megalomanskih planova koji ima patološku potrebu da laže i pri tom veruje u istinitost vlastitih spletki, jednom rečju da se radi o "ontološkom lažovu". Vi sigurno znate da je on bio ljubimac Hamdije Pozderca koji ga je pomagao i protežirao, a kada je Pozderac pao u nemilost partije, Filipović je bio prvi koji ga je obasuo klevetama. Imajući u vidu njegovo dosadašnje ponašanje i karakter, nije li razložno očekivati da će i prema Vama postupiti kao i prema Hamdiji Pozdercu?

Zulfikarpašić: Ćimićevo knjigu sam pročitao dok sam bio u emigraciji. Čitao sam je s mnogo interesa. Ne sjećam se da mi je pažnju privuklo to što je pisao o Muhamedu Filipoviću. Njega sam u to vrijeme slabo poznavao, a sada sam pod dojmom njegovog ponašanja prema meni osobno, zato ćete mi dozvoliti da se suzdržim od komentara - ovom prilikom.

Nadežda Gaće: Proces oko sporazuma trajao je, zapravo valjao se, dva meseca. Biće sporazuma - neće ga biti, i na kraju je zaista od njega ostao samo dokument koji ste napisali. Odgovornost za nepotpisivanje sporazuma može se reći ipak stoji na Aliji Izetbegoviću. Vi ste tada prosto bili na izvestan način linčovani. Ponovo vam se desilo da dobijete kvalifikacije da ste neko ko radi protiv interesa muslimana. Moram reći da ni beogradska opozicija taj sporazum nije dobro prihvatila, jer je mislila, ili su bar tako izjavljivali opozicioni prvaci, da pomažete Miloševiću da preživi. Imali ste nerazumevanje i kod hrvatskih vlasti i kod hrvatske opozicije, ali ste mi potom u jednom razgovoru rekli da nije prošlo ni mesec dana kako su opet počele da se stvaraju regije, odnosno srpski kantoni po Bosni. Vi ste meni tada rekli da je u stvari na mala vrata stvorena velika Srbija preko Bosne. Upozorili ste da će nepotpisivanje istorijskog sporazuma dovesti do krvoprolića naroda, i to se vaše predviđanje pokazalo kao tačno. Takođe ste, imam asocijaciju, šezdesetih godina u "Bosanskim pogledima" u svom prvom tekstu pozdravili stvaranje snaga Ujedinjenih nacija sa tezom da je to dobro, jer s padom komunizma u istočnim zemljama, a pre svega ste mislili na Jugoslaviju, u malim zemljama može doći do verskih i nacionalnih sukoba i rekli ste neka nastaju plavi šlemovi, zlu ne trebali. Prosto kao da imate mogućnost da predvidite stanje. Kako se lično osećate kao čovek koji zna da se nešto može dogoditi, uloži dosta napora da to na neki način spreči, pa ipak se to dogodi, kako se osećate i kako uopšte procenjujete trenutnu situaciju?

Zulfikarpašić: Taj sporazum je imao velike šanse. Meni ni danas nije do kraja jasno kako je Izetbegović kao Bošnjak, kao musliman, kao predsednik Republike Bosne, koji je znao kakva je snaga jugoslavenska armija, kakav je potencijal Srbije, kakav je odnos Evrope - koji je sve to morao znati, a ako nije znao, morao je biti sposoban procijeniti - kako je olahko odbio taj sporazum i kako je olahko pogazio svoju riječ i mene ostavio, može se reći, na cjedilu, a svoj narod uveo u sukob.

Kad sam ja nakon toga razgovora otišao na televiziju braneći sporazum, govoreći kako ulazimo u period mirnoga sporazumijevanja i perspektive razvitka demokratskoga procesa, onda meni usred emisije stiže faks potpisan od Glavnog odbora SDA, u kojem se kaže: "Mi smo protiv svake ideje sporazumijevanja sa Srbima." To je, po mome uvjerenju, monstruoza formulacija, da čovjek bude protiv ideje sporazumijevanja.

Alija je meni poslije rekao da on nema pojma o tome faksu i zamolio me da mu ga pošaljem. Rekao sam mu: -Oprosti, molim te, ti si predsjednik stranke, vi to šaljete meni i sada govoriš da o tome ništa ne znaš.

Poslije toga smo Izetbegović, Karadžić, Duraković, Kecmanović, Ključić i ja imali zajednički nastup na televiziji. Nakon emisije Karadžić, Alija i ja smo zajedno izlazili i razgovarali. Tu je Karadžić rekao: -Slušajte, ljudi moji, nemojte da se igrate sa ovim, 'ajdete da se sporazumijemo!

U historiji su česte situacije kad se može krenuti jednim ili drugim putem, kad imate šansu da promijenite situaciju ili da situacija krene katastrofalnim putem.

Meni je bilo jasno da je potpisivanje sporazuma i njegovo ostvarenje vodilo k mirnom životu i pružalo. Ta je šansa bila stvarna, moguća i provediva, isto tako kao što je mogućnost sukoba bila stvarna i bliska. E, tu sada dolazi onaj momenat političkog vođstva, trenutak ispita zrelosti jedne političke stranke i ljudi pozvanih da vode aktivnu politiku, da osjete taj historijski momenat, da ga razumiju i da urade sve što je u njihovoj moći daspriječe katastrofu, da nađu rješenje mira. Vidite, takvi momenti se ne ponavljaju. Ako čovjek izabere jedan put onda je to neponovljivo, ako je to izbor za put u katastrofu, on je nepopravljiv. Đilas: Dozvolite, ovo mora da se razjasni. Zašto je Izetbegović povukao saglasnost, znate li vi razlog?

Zulfikarpašić: Mnogo sam o tome razmišljao. Oni imaju specijalnu osjetljivost na mene. Izetbegović ima jedan kompleks u vezi s tim. Čitava štampa, od slovenske pa do makedonske, uzela je pitanje toga sporazuma kao temu broj jedan, i previše je bilo naglašeno da je sporazum napravio Zulfikarpašić. Meni su poslije pričali neki članovi glavnog odbora SDA da je Behmen rekao Izetbegoviću: -Pa ti si sada postao drugorazredna ličnost kroz ovaj sporazum; vidiš li da je Zulfikarpašić izgubio na izborima, ali je najedanput dobio na značaju; on hoće sada da se nama opet nametne kao vođa!

Sve je to nebulozno, netačno, nejasno. Ja da sam htio uzeti vlast? Ja sam bio zvanični kandidat za predsjednika Republike, pa prema tome nisam trebao izaći iz SDA. Bio bih biran, o tome nema nikakve sumnje. Ja sam napustio SDA, a ne Izetbegović. Očividno je bila riječ o njihovoj borbi za vlast i o spašavanju vođstva SDA. Oni su shvatili da će taj sporazum njih, kao drugorazredne političare koji nisu bili sposobni procijeniti situaciju, dovesti u drugi red.

Dobijao sam takve informacije od raznih ljudi iz SDA. Očividno je da je u početku narod prihvatio taj sporazum i s muslimanske strane, jer se situacija u Bosni odmah sasvim izmijenila. Napetost je popustila, tako da su ljudi vjerovali da je Alija to morao uraditi. Pored toga ne znam drugoga razloga.

Sumnjam da je neka strana sila bila umiješana, sumnjam da je Amerika u tome momentu mogla njemu preporučiti da taj sporazum ne prihvati. Razgovarao sam s američkim diplomatama; oni su bili mišljenja da narod nije za to. Bili su skeptični prema sporazumu zbog Miloševićeve nepouzdanosti.

Rekao sam im: -Dobro, gospodo moja, hoćete li vi poslati svoju vojsku da nas brani?-

-Nećemo.

-Znam da nećete. Vi ćete nam slati lijekove i deke i brojiti mrtvace. Ali ja želim spasiti moj narod, da do pokolja ne dođe.

Tako da je taj sporazum vjerovatno, kako god to izgledalo strašno i kako god izgledalo katastrofalno, po mome mišljenju odbačen iz sitnih partijskih i osobnih interesa.

Đilas: Ja ću odmah objasniti svojim pitanjem ako ćete Vi odgovoriti. Ne stoji li iza toga, sem tih ličnih ambicija, i jedna koncepcija, možda intimna, skrivena Izetbegovićeva, u stvari, za jačanje islamskog nacionalizma, koja ide postepeno ka hegemoniji u Bosni. S obzirom da su Muslimani brojčano nadmoćni i na svakim izborima, ako se sprovedu, oni dobijaju većinu?

Zulfikarpašić: Takva misao čini se meni u tolikoj mjeri nerealna i apsurdna da mi je vrlo teško u nju povjerovati. Moram priznati, jedan drugi čovjek stranke, može se reći najvažnija ličnost SDA pored Alije Izetbegovića, Omer Behmen, dao je nekoliko dana prije sukoba intervju u "Nedeljnoj Dalmaciji", gdje je rekao da SDA naoružava muslimanski narod, vrlo neodgovorno je pričao o Zelenim beretkama i Patriotskoj ligi, na jedan krajnje nepolitički i ignorantski način. Čak je aludirao da bi se rado riješio poganluka i sve u tom smislu i nivou.

Vidi se da je bilo ljudi u SDA koji su položaj Muslimana jako precijenili, koji su se predali iluziji da su Srbi jedan slabiji element koji će popustiti ili će, dapače, moći biti pobijeden, eliminiran. Takva jedna koncepcija posve je nerealna, apsurdna, kada se ima u vidu da je armija Jugoslavije stajala iza Srba, da se sa Srbima identificirala, da je ta armija jedna od najvećih u Evropi, da ima neograničene količine oružja i municije, da je došlo do frustracije te armije koja je bila na neki način izigrana u Sloveniji, da je tučena u Hrvatskoj, da je bila koncentrirana u Bosni i da samo čeka da pokaže svoju snagu, da se revanšira. Sve je to bila evidentna činjenica. Kasnije, kad se govorilo o referendumu, neko je postavio pitanje ministru vanjskih poslova Silajdžiću, šta je s armijom. Čuo sam kad je rekao da će joj se dati rok od nekoliko nedjelja da izide iz Bosne i da će se potom proglasiti okupatorskom, pa da će kao takva biti izbačena. Odmah sam telefonirao: -Pazite da se ta armija ne pretvori u naše ubice, ljudi moji, nemojte da se igrate s ovakvim stvarima!

Kola su, međutim, već krenula, poslije odbijanja sporazuma, drugim putem, na koji ja više nisam mogao utjecati.

Nadežda Gaće: Prošlo je još pola godine za koje su se vreme stvari u Bosni samo još više zaoštravale. Posle su već dolazili pregovori oko regionalizacije, kantonizacije, Alija Izetbegović se vratio iz Lisabona i rekao da je stvar dogovorena, da će Hrvati dobiti dva kantona, Srbi tri, a sve ostalo će biti muslimansko, i da će zapravo muslimanski kanton ili muslimanska poludržava biti veća od Slovenije i da je to muslimanima dovoljno.

Zulfikarpašić: Kad je sporazum odbijen otišao sam u inostranstvo, a pregovore je nastavio voditi Izetbegović. Prvu delegaciju činili su Rusmir Mahmutćehajić, Izet Serdarević, koji je bosanski ambasador u Švedskoj, i Alija Izetbegović. U tim nastavljenim razgovorima s predstavnicima SDS-a oni su odmah pristali na podjelu na kantone. Mislili su, dakle: sada ćemo mi Srbima dati da oni naprave kantone, a napraviti ćemo i mi kantone, i u tim kantonima će negdje biti većina Srbi, negdje Muslimani, Muslimani koji su u srpskim kantonima ostali će na svom položaju, ostali će kao opozicija. To su bile iluzije, s obzirom na pravac kojim se politička situacija u Bosni razvijala. Ja sam bio vrlo skeptičan. U stvaranju kantona vidio sam podjelu Bosne i otvaranje procesa ratnog sukoba - tu za mene nije bilo dileme. Bio sam vrlo nesretan što su se stvari

razvijale u tom pravcu i ustrajno sam ukazivao na to u člancima i intervjuima. Nisam vidio alternative historijskom sporazumu, sve je drugo bilo put u direktni sukob, u otimačinu, pljačku i ubijanje.

Đilas: Meni je ova tačka jedna od ključnih, a reći ću zašto. Nesporno je da su muslimani - naime kad govorim o muslimanima imam u vidu vođstvo a ne narod - najmanji krivci za ovaj sukob. Najveći su krivci Srbi i Hrvati, pa čak Srbi na prvom mestu. Ali, mislim da Izetbegović nije otkazao sporazum samo iz ličnih razloga. Možda pod uticajem Behmena i sličnih koji su poznati kao radikalniji elementi u stranci, a iz razloga da dobiju neku prednost u Bosni nad Srbima i Hrvatima? Izetbegović i družina verovali su u pomoć islamskog sveta, videli su da im je Amerika naklonjena - nisu bili svesni dokle će Amerika ići, verovatno im je Amerika obećavala više nego što je mislila. Uveren sam da su njihove lične ambicije bile da potisnu Vas, ali i da odbace taj sporazum, a onda bi ga i Srbi odbacili.

Zulfikarpašić: Kada se govori o krivici za današnju agresiju, za mene je van svake sumnje da bilo koji postupak, bilo Alije Izetbegovića, bilo ma koga drugoga nije razlog i opravdanje za zločin. Mi možemo jedan drugoga kritizirati i ostati prijatelji, različito govoriti i ostati u političkom životu. Ali, pazite, ovdje je riječ o jednoj balkanskoj nacionalističkoj sredini koja slijedi parolu "moj život, tvoja smrt", da se ne može egzistirati a da se neprijatelj ne uništi - ne vjeruje se u sporazumijevanje. Čudnovato je to kod nas. Često sam razmišljao i stalno razmišljam o tome: vi imate komšiju, možete imati u njemu kuma, zeta i prijatelja, ali možete imati i ubicu, palikuću i dušmanina, pa birajte. Mi nemamo mnogo dilema. Kada je SDA odbila sporazum, meni je bilo jasno da oni nisu ni htjeli, ni željeli, ni imali u vidu ove posljedice.

Mene je, na primjer, u ono doba kada smo se razišli, sreo Muhamed Čengiđ, sekretar SDA. Prošetali smo Sarajevom i on mi kaže: -Adile, neće Srbi sukobe isto kao ni mi. Ja sam se sada vratio iz Drvara, Srbin hoće da trguje. Tvoja ocjena da oni žele sukobe s nama nije tačna.

Rekao sam: -Muhamede, ti nažalost nemaš pravo. Ovdje je pitanje: ili iskreni sporazum koji će zadovoljiti i nas i njih, ili nažalost sukob. Nemojte da se igrate s vatrom! Nema tu stvaranja kantona, a da Bošnjaci neće biti istjerani, izbacivani s posla, gdje neće biti zapostavljeni. Takav je naš Balkan, takva je naša sredina. Vi čitavo vrijeme govorite: Srbi su hajduci, Srbi su vukovi, a sada najedanput kad vam treba pretvarate ih u janjad koja će postupiti onako kako vi želite. To su puste želje, oni na to ne mogu pristati. Stvar je da se ovdje mora lučiti zlo i dobro po onome mentalitetu kakav egzistira kod nas. Mi ne možemo praviti od ovih ljudi ono što oni nisu, niti oni mogu napraviti od nas ono što mi nismo. Ali mi smo ti koji ćemo stradati, ja to tebi kažem!

Eto, to je bilo moje uvjerenje, i Vi ste vjerovatno u pravu kad kažete da oni odbijajući sporazum ni u kom slučaju nisu predvidjeli posljedice. Izetbegović je neposredno prije sukoba u Bijeljini dao intervju zagrebačkom "Danasu" izjavivši da rata u Bosni biti neće, i čitavo je vrijeme govorio da "za rat trebaju dvojica, a mi nećemo rata, pa prema tome rata nema."

Kakva ignorancija! Za rat treba jedan, onaj koji tuče, ubija! Mi smo žrtva. Mi nismo bili za rat, nismo bili sposobni za rat, nismo bili pripremljeni za rat. Sada govore suprotno, kao da je narod ćorav i gluhi.

Đilas: Meni to nije sporno. Ja smatram da je muslimansko vođstvo mirnim putem, putem demokratskih izbora, išlo za hegemonijom, jer partija kakva je Izetbegovićeva, koja ne trpi nikakvu drugu grupaciju unutar muslimana, na svakim izborima mora imati većinu u Parlamentu. Ne mogu Srbi i Hrvati - odnosno totalitarne partije i srpske i hrvatske, ne mogu pristati ni na kakve demokratske forme koje bi muslimanima, odnosno totalitarnoj muslimanskoj partiji, dale većinu u Parlamentu, a da se ne osećaju ugroženim. Tu su se stvorile ideološke konfrontacije. Razume se, opet se vraćamo na one Vaše ideje da bi to bila jedna prava demokratija kad bi unutar muslimana bio pluralizam, unutar Srba pluralizam, unutar Hrvata -mada su Hrvati tu sporedniji -takođe pluralizam, pa bi se koalicije ili vlasti pravile ne prema nacionalnom ključu, nego prema programskim koncepcijama.

Zulfikarpašić: Da, prema stranačkim programima.

Đilas: Prema programima, i zbog toga nisam ubeđen da Izetbegović, odbacujući sporazum, nije imao u vidu hegemoniju putem većine u Parlamentu. Inače se slažem da muslimani nisu bili za rat - to je van spora, bili su nepripremljeni. Srbi se nisu imali šta spremati. Armija je već bila oko Sarajeva, samo je trebalo dati komandu da ruši. Eto, to je odprilike ono šta ja mislim.

Zulfikarpašić: Slažem s time, s tom analizom, ali želim istaknuti da bi sporazum stvorio uvjete za pluralizam i za jedan demokratski proces i da je on bio jedina alternativa koja je stajala pred nama, a SDA nije shvatila tu historijsku situaciju.

Đilas: Adile, suština je tome da oni nisu demokrati, a ostalo je sve sporedno.

Zulfikarpašić: Tačno. Ja bih se s tim složio.

Đilas: Ne mislim samo na muslimane. Drugi su možda još gori. Neću da merim ko je i bolji. Vraćam se na tezu da su to totalitarne nacionalne partije koje ne mogu prestati da budu totalitarne. Naime, raspašće se, uništiće jedni druge i svaka će se unutar sebe uništavati, ali se neće promeniti.

Zulfikarpašić: Još bih samo htio kazati zašto smatram da je sporazum bio moguć i da je sporazum bio izlaz. Iz prostoga razloga što su ove partije mogle egzistirati samo na sukobu, mogle su jačati samo u konfrontaciji jedne protiv druge. Kada se njima oduzme sukob, onda se fiksira put za stvaranje stvarnih demokratskih programa i demokratskih stranaka -socijaldemokratskih, liberalnih stranaka - i kod Muslimana i kod Srba. Takvih je stranaka i bilo, ali nacionalističke partije su fiksirale put sukoba, one od toga žive, od toga jačaju. One su i povele rat i one ga ne mogu završiti. Da je stvorena atmosfera sporazumijevanja, stvorena bi bila i atmosfera izmjena u strankama, stvaranje njihovih krila, demokratskih elemenata, stvaranje novih demokratskih stranaka. Kao što se to dogodilo u čitavoj Evropi i u zemljama realsocijalizma, tako bi se i kod nas stvorile mogućnosti da te stranke slabe i da se transformiraju, da se stvaraju demokratske stranke i demokratski uvjeti i da nacionalističke stranke jednostavno izgube na terenu. Njih je rat ojačao i omogućio im egzistenciju. {jcomments on}